

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022 | INSTYTUT HISTORII NAUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MAPA A TEKST

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022

MAPA A TEKST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XXIV – 2022

MAP AND TEXT

Komitet redakcyjny

Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)

Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy

Karol Łopatecki

Recenzenci

dr hab. Piotr Guzowski, prof. UwB; prof. dr hab. Jakub Niedźwiedz

Opracowanie redakcyjne i korekta

Jerzy Ostrowski, Bożena Ogorzelska

Indeks geograficzny i osobowy

Karol Łopatecki

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Wydawnictwa IHN PAN

Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: ihn@ihnpa.n.waw.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-960759-9-4

Warszawa 2022

Dofinansowywano ze środków budżetu państwa w ramach programu

DOSKONAŁA NAUKA – Wsparcie monografii naukowych

Nazwa zadania: ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Dofinansowanie: 19 700 zł

Całkowita wartość 22 200 zł

SPIS TREŚCI

Karol Łopatecki	
Od redaktora naukowego	9
Michał Mauks	
Mapa Agryppy, <i>Res gestae Divi Augusti</i> i kontrola nad rzymskim <i>orbis terrarum</i>	13
Bogdan Burliga	
Google Maps na blisko 1500 lat przed Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby	25
Piotr Tafilowski	
Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberona de Crieva	47
Dariusz Chemperek	
Strumienie, drzewa, nimfy... – Jan Kochanowski w Zamchu. <i>Dryas zamechska</i> i <i>Pan Zamchanus</i> w świetle geografii historycznej i kartografii krytycznej	57
Lucyna Szaniawska	
Objaśnienia na mapach drukowanych w XVI i XVII wieku, uczelniające ich treść	81
Aliaksei Adamovich	
O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613	149
Jerzy Czajewski	
Kartografia wojny smoleńskiej (1632–1634) w obrazach i słowach	175
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik analitycznych i procesów konserwatorskich w uczelnianym tekście w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy Hindenberga IXNOOPΘGPAΘIA PLENIACA	231

Anna Pastorek	
Bitwa morska pod Downs w 1639 roku – mapa, tekst, ryciny	265
Karolina Kwaśna	
Opowieści z pogranicza. O ukrytej geografii <i>Mapy Nowej Anglii</i> Johna Fostera	281
Radosław Skrycki	
Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa	305
Robert Milewczyk	
Jana Andrzeja Morsztyna poetka mapa trunków europejskich	321
Rostysław Sossa	
Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume'a Beauplana	341
Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk	
Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej	357
Tomasz Tarasiuk	
Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza	383
Bogusław Dybaś	
Problematyka fortyfikacyjna w opisach do wojskowej mapy Galicji, tzw. Mapy Miegi (1779–1783)	395
Katarzyna Lisiecka	
Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczynskiego	433
Dorota Siwicka	
Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii	449
Tomasz Olenderek	
Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej	469
Bogdan Wołak	
Chorografia <i>Geografii polskiej Warmii</i> Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Objaśnienia na mapach tematycznych na przykładzie map wojennych, między innymi 12 Kompanii Geograficznej	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
Na początku było słowo. A potem mapa. O stosunku historii kartografii do map tolkienowskiego Śródziemia	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
Mapa jako bohater filmu <i>Złoto MacKenny</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Mapa Isaaka Tiriona a <i>Księgi Jakubowe</i> Olgi Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Teksty w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe	595
Indeks geograficzny	611
Indeks osobowy	637

CONTENTS

<i>Karol Lopatecki</i>	
From the scientific editor	11
<i>Michał Mauks</i>	
Agrippa's map, <i>Res gestae Divi Augusti</i> and control of the Roman <i>orbis terrarum</i>	13
<i>Bogdan Burliga</i>	
Google Maps nearly 1,500 years before Google Maps: brief legenda to the Madaba Mosaic Map	25
<i>Piotr Tańfilowski</i>	
Fictionalization of Space: Ottoman Conquest of Egypt (1517) in the narrative by Louis Tuberon	47
<i>Dariusz Chemperek</i>	
Jan Kochanowski in Zamch (?). <i>Dryas zamechska</i> and <i>Pan Zamchanus</i> in the light of historical geography and critical cartography	57
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on maps printed in the 16th and 17th centuries, clarifying their content	81
<i>Aliaksei Adamovitch</i>	
On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613	149
<i>Jerzy Czajewski</i>	
Cartography of the Smolensk War (1632–1634) in images and words	175
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko</i>	
In search of letters, in search of words. Possibilities for applying analytical techniques and conservation processes in improving the legibility of texts in cartographic objects on the example of an Hindenberg map IXNOOPÖGPAΘIA PLESNIACA	231

<i>Anna Pastorek</i>	
The naval Battle of the Downs in 1639 – map, text, engravings	265
<i>Karolina Kwaśna</i>	
Tales from the Borderland. Hidden Geographies in John Foster's <i>A Map of New England</i>	281
<i>Radosław Skrycki</i>	
The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus	305
<i>Robert Mileńczyk</i>	
Jan Andrzej Morsztyn's poetic map of European alcoholic beverages	321
<i>Rostysław Sossa</i>	
Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan	341
<i>Karol Lopatecki, Wojciech Krawczuk</i>	
The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication	357
<i>Tomasz Tarasiuk</i>	
Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania	383
<i>Bogusław Dybaś</i>	
Fortification issues in descriptions to the military map of Galicia, known as the Mieć Map (1779–1783)	395
<i>Katarzyna Listiecka</i>	
A romantic vision of Poland's borders. Map of Pomerania (and New March) by Jędrzej Słowacyński	433
<i>Dorota Siwicka</i>	
Faithful map. Konstanty Tyszkiewicz's journey on the Neris River	449
<i>Tomasz Olenderek</i>	
Forest maps of the Lublin governorate area	469
<i>Bogdan Wolak</i>	
Chorography of Walenty Barczewski's "Geography of Polish Warmia" in qualitative and quantitative terms	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on thematic maps on an example war maps, including the 12th Geographical Company	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
In the beginning was the word. Then came a map. On relations of history of cartography and Tolkien's Middle-earth	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
The map as a protagonist in the movie <i>Mackenna's Gold</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Isaak Tirion's map vs. <i>The Books of Jacob</i> by Olga Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Text at work on the old map. The workshop reflections	595
Geographical index	611
Personal index	637

Mapa jako bohater filmu *Złoto MacKenny*

Leszek Opyrchal

Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie

ORCID: 0000-0001-7585-843X

E-mail: leszek.opyrchal@wat.edu.pl

Zarys treści: We wstępie omówiono ważniejsze filmy, w których mapa prowadzi do ukrytych skarbów. Wykazano, że w filmie *Złoto MacKenny* mapa spełnia ważniejszą rolę. Nie tylko dokumentuje miejsce ukrycia złota, lecz wskazówkami dotarcia do niego bezpośrednio wpływa na losy bohaterów. W kolejnym rozdziale zamieszczono streszczenie filmu. W rozdziale *Mapa jako bohater filmu* podano definicje pojęć literackich, jak utwór literacki, dzieło literackie, bohater utworu, postać literacka. Wykazano, że bohater utworu literackiego nie musi być osobą, nie musi w nim często występować, a także może nie mówić. Wykazano także, że film jest dziełem literackim. Biorąc pod uwagę, że mapa w sposób bezpośredni lub pośredni wiąże się ze wszystkimi postaciami utworu autor udowadnia, że jest ona bohaterem filmu *Złoto MacKenny*.

Słowa kluczowe: mapa, film *Złoto MacKenny*, bohater utworu literackiego

1. Wstęp

Mapa, zwłaszcza mapa skarbów, jest częstym przedmiotem pokazywanym w filmach przygodowych, zwłaszcza tam, gdzie celem działania bohaterów jest odszukanie skarbu. Tak jest w powieści Roberta Luisa Stevensona *Wyspa skarbów*¹, która doczekała się licznych ekranizacji² lub w filmie *Skarb w Srebrnym Jeziorze* z 1962 r. zrealizowanym na podstawie książki Karola Maya pod tym samym tytułem³. W tych filmach mapa odgrywa rolę drugoplanową, przedmiotową, jest rekwizytem, natomiast w westernie *Złoto MacKenny* (*MacKenna's gold*) mapa przejmuje rolę wiodącą.

¹ R.L. Stevenson, *Wyspa skarbów*, Iskry, Warszawa 1988.

² Pierwsze dwie, nieme ekranizacje pochodzą z 1918 i 1920 r., kolejna, już z głosem z 1934 r. Ostatnia ekranizacja została zrealizowana w 2012 r., <https://www.filmweb.pl/film/Wyspa+skarb%C3%B3w-2012-622006> (dostęp 18.10.2021), https://en.wikipedia.org/wiki/Treasure_Island (dostęp 18.10.2021).

³ K. May, *Skarb w Srebrnym Jeziorze*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1990.

Definicje pojęć z teorii literatury zaczerpnąłem ze *Słownika terminów literackich* Michała Głowińskiego, Teresy Kostkiewiczowej, Aleksandry Okopień-Sławińskiej, Janusza Sławińskiego⁴ oraz *Słownika terminów literackich* Romana Rzadkowskiego⁵, a także *Zarysu teorii literatury* Michała Głowińskiego, Aleksandry Okopień-Sławińskiej, Janusza Sławińskiego. W zakresie pojęć dotyczących filmu posiłkowałem się *Słownikiem terminów filmowych* Marka Hendrykowskiego⁶.

Ponieważ posiadam wykształcenie ścisłe oraz techniczne, metodykę rozumowania przejąłem z tych dziedzin i zastosowałem ją do odpowiedzi na pytanie: czy mapa może być bohaterem? W niniejszym artykule staram się udowodnić, że stosując rozumowanie typowe dla nauk ścisłych, oparte o klasyczną teorię zbiorów – należy albo nie należy do zbioru – mapa jest bohaterem filmu *Złoto MacKenny*.

2. Twórcy i streszczenie filmu

Złoto MacKenny – film produkcji Karla Foremana⁷ i Dimitrja Tiomkina⁸ został nakręcony w 1969 r. przez wytwórnię Columbia na podstawie powieści Hecla Allena pod tym samym tytułem⁹. W filmie wystąpili tacy znani aktorzy, jak Gregory Peck, Omar Sharif i Telly Savalas (ryc. 1). Reżyserem był Lee Thompson, scenariusz napisał Karl Foreman, zdjęcia wykonał Joseph MacDonald, a muzykę skomponował Quincy Jones¹⁰. Balladę *Old Turkey Buzzard*

⁴ M. Głowiński i inni, *Słownik terminów literackich*, Zakł. Nar. im Ossolińskich, Wrocław 2000.

⁵ R. Rzadkowski, *Słownik terminów literackich*, <http://rrz.kochamjp.pl/> (dostęp 11.01.2021).

⁶ M. Hendrykowski, *Słownik terminów filmowych*, Poznań 1994.

⁷ Carl Foreman ur. 23 lipca 1914 r., zm. 26 czerwca 1984 r., amerykański scenarzysta i producent filmowy. Był producentem znanego filmu *Działa Nawarony* [<https://www.filmweb.pl/film/Dzia%C5%82a+Navarony-1961-30707>] (dostęp 18.10.2021)].

⁸ Dimitri Tiomkin, ur. 10 maja 1894 r. w Krzemieńczuku na Ukrainie, zm. 11 listopada 1979 r. w Londynie, amerykański kompozytor i pianista pochodzenia żydowskiego, czterokrotny zdobywca Oscara. Autor muzyki do około 120 filmów, między innymi do znanych westernów *W samo południe* (1952) i *Rio Bravo* (1959) [https://pl.wikipedia.org/wiki/Dimitri_Tiomkin] (dostęp 19.10.2021)].

⁹ Henry Wilson „Heck” Allen, ur. 12 września 1912 r., zm. 26 października 1991, był amerykańskim autorem i scenarzystą. W swoich pracach używał kilku różnych pseudonimów. Jego ponad 50 powieści o amerykańskim Zachodzie zostało opublikowanych pod pseudonimami Will Henry i Clay Fisher. Scenariusze Allena do animowanych filmów krótkometrażowych zostały przypisane Heck Allenowi i Henry Allenowi [https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Wilson_Allen] (dostęp 18.10.2021)].

¹⁰ Quincy Jones, ur. 14 marca 1933 r. w Chicago, amerykański kompozytor, trębacz, aranżer i producent muzyczny. Odznaczony Narodowym Medalem Sztuki oraz laureat NEA Jazz Masters Award. Ukończył Berklee College of Music. W trakcie swojej kariery Quincy Jones był wielokrotnie nagradzany jako kompozytor i producent. 70 razy nominowano go do Nagrody Grammy, z których wygrał 27 nagród oraz nagrodę Grammy Legend Award 1991 roku [https://pl.wikipedia.org/wiki/Quincy_Jones] (dostęp 18.10.2021)].

wykonał Jose Feliciano¹¹. Jak łatwo zauważyć, producent postarał się nie tylko o gwiazdorską obsadę aktorską, lecz także o doskonałego reżysera, kamerzystę, kompozytora i piosenkarza.

Ryc. 1. Trzech znanych aktorów występujących w filmie *Złoto MacKenny*. Od lewej: Telly Savalas – Sierżant Tibbs, Gregory Peck – MacKenna i Omar Sharif – Kolorado. Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

Film rozpoczyna się przepiękną balladą *Old Turkey Buzzard* ilustrowaną malowniczą scenerią najpiękniejszych amerykańskich kanionów Dzikiego Zachodu. W przerwie, pomiędzy strofami ballady opowiadana jest legenda o ukrytym, strzeżonym przez duchy Apaczów kanionie pełnym złota. Dopóki Apacze dochowają tajemnicy i nie sięgną po złoto, będą silni i potężni.

Jednym z takich pustynnych kanionów południowego zachodu USA gdzie konno szeryf MacKenna (Gregory Peck). Poszukuje on kryjówki znanego przestępcy Kolorado (Omar Sharif). Niespodziewanie zostaje ostrzelany przez posiadającego mapę z miejscem ukrytego kanionu ze złotem, Apacza Prerio-wego Psa. Opuścił on swój szczep, ponieważ wiedział, że młodzi wojownicy Apaczów pragną złota, a on zamierzał dochować tajemnicy. W strzelaninie MacKenna śmiertelnie go rani. Przed śmiercią Apacza MacKenna dowiadyuje się, że w jego torbie ukryta jest mapa prowadząca do ukrytego skarbu (ryc. 3).

¹¹ José Feliciano, ur. 10 września 1945 r. w Lares, portorykański kompozytor, autor tekstów i gitarzysta. Niewidomy wskutek wrodzonej jaskry. Wykonawca popularnych piosenek pochodzenia południowoamerykańskiego, również utworów bluesowych i soulowych. Jest autorem znanej piosenki *Che sarà* [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jos%C3%A9_Feliciano (dostęp 18.10.2021)].

Preriowy Pies informuje MacKennę, że skoro widział mapę, to duchy Apaczów go zabiją. W chwilę później umiera, a MacKenna po obejrzeniu mapy wrzuca ją do ogniska.

Ryc. 2. MacKenna udziela pomocy śmiertelnie postrzelonemu Apaczowi Preriowemu Psu, który w leżącej obok torbie przechowuje mapę. Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

Ryc. 3. Mapa prowadząca do ukrytego kanionu ze złotem. Zapamiętanie jej szczegółów ratuje MacKennie życie. Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

W tym samym czasie przestępca Kolorado napada na sędziego Bergmana, zabija go, porywa jego córkę Inge jako zakładniczkę i ścigany przez wojsko ucieka do swojej kryjówki, a następnie udaje się na poszukiwanie Preriowego

Psa, strzegącego mapy prowadzącej do złota. Zaskakuje MacKennę w chwili, gdy kopie on Apaczowi grób. Przed natychmiastową egzekucją ratują szeryfa szczątki mapy znalezione w ognisku. Kolorado będąc przekonany, że MacKenna dokładnie zapamiętał mapę, darowuje mu życie w zamian za obietnicę doprowadzenia go do kanionu ze złotem.

Do kryjówki Kolorado przybywają, dowodzeni przez Bena Bakera, mieszkańcy miasteczka Hadleyberg, w którym MacKenna jest szeryfem, powiadomieni przez Lagunę, członka bandy. Laguna upiwszy się w barze w Hadleybergu zdradził tajemnicę położenia kryjówki Kolorado oraz cel jego działania – odszukanie Preriowego Psa i odnalezienie legendarnego złota Apaczów. Kolorado widząc znaczną grupę ewentualnych przeciwników, przyjmuje ich do swojego grona jednocześnie zabijając Lagunę za zdradę. MacKenna próbuje odwieść mieszkańców miasteczka od chęci odszukania Złotego Kanionu twierdząc, że niewielu z nich z tej podróży powróci. Jednakże mieszkańcy Hadleyberga, sądząc że MacKenna przystał do Kolorado dobrowolnie, odmawiają rezygnacji z poszukiwania złota, twierdząc, że skoro on, szeryf ryzykuje współpracę z bandytami, to oni też mogą. W tym czasie, gdy Kolorado prowadzi negocjacje z Benem Bakerem, żołnierze ścigający Kolorado blokują wjazd do kanionu, w którym znajduje się jego kryjówka. Dzięki podstępowi bandytom udaje się uciec z pułapki. Nocą upijają oni starą Indiankę i kierują jej konia w stronę obozu wojskowego, a sami wykorzystując zamieszanie opuszczają pułapkę. W trakcie nocnej jady konnej MacKenna wraz z Ingą próbują ucieczki, która jednak zostaje udaremniona przez Kolorado.

Pijaną Indianką zajął się sierżant Tibbs (Telly Savalas), aby poznać plany i cel dalszej podróży Kolorado. Grupa Kolorado podążając do kanionu ze złotem, przed wkroczeniem na pustynię wpada w zastawioną przez wojsko zasadzkę. Z morderczej strzelaniny udaje się wydostać MacKennie wraz z Ingą oraz Kolorado z dwójkiem wiernych mu Apaczów Hachitę i dawną kochanką MacKenny Hesh-Ke. MacKenna i Inga kolejny raz próbują ucieczki, ponownie udaremnionej przez Kolorado i Apaczów.

Podczas podróży przez pustynię Inga, wyczerpana upałem i brakiem wody, spada z konia. Kolorado chce ją zastrzelić, gdyż opóźnia ona pochód. MacKenna zasłania Ingę swoim ciałem i przypominając sobie znaki na mapie (ryc. 4), mówi, że wkrótce dojadą do wody.

W takcie kąpeli w jeziorze zazdrośna o MacKennę Hesh-Ke próbuje utopić Ingę, jednak MacKenna ją ratuje.

Podążając górą kanionu bohaterowie zauważają, że jego dnem grupa Indian ściga niedobitków oddziału Kolorado, którym udało się umknąć z zasadzki żołnierzy. Kolorado strzela do koni uciekinierów, którzy zostają zabici przez Indian. W chwilę potem zauważają ścigający ich patrol wojskowy, dowodzony przez Sierżanta Tibbsa. Prowadzeni przez znaki na mapie, MacKenna i Kolorado uciekają przed oddziałem Sierżanta Tibbsa. Codziennie wieczorem Tibbs

Ryc. 4. Mapa pokazująca miejsce z wodą w środku pustyni. W ten sposób ratuje życie Ingi.
Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

odsyła dwóch żołnierzy do głównego oddziału z wiadomością o ich położeniu. Wreszcie w oddziale Tibbsa pozostaje tylko dwóch żołnierzy. Wtedy MacKenna przekonuje Kolorado aby odesłać do niego Inge. Zdaniem MacKenny, ma zatrzymać to dalszy pościg, gdyż żołnierze powinni odprowadzić Inge do bezpiecznych terenów. Kolorado przystaje na tę propozycję.

Po zmroku do biwaku Kolorado przychodzi Sierżant Tibbs wraz z Ingą. Okazuje się, że sierżant zastrzelił pozostałych dwóch żołnierzy i postanowił przystać do Kolorado, gdyż od pijanej Indianki dowiedział się, że Kolorado wie gdzie znajduje się legendarne złoto Apaczów. W szóstkę ruszają dalej prowadzeni przez wskazówki zawarte na mapie. Po dalszych, mniej istotnych dla fabuły filmu przygodach, docierają na miejsce pod Drżącą Skałę. Według mapy, następnego dnia o świcie będzie im wskazane wejście do ukrytego kanionu ze złotem (ryc. 5). Wieczorem wszystkich ogarnia podniecenie. Kolorado, sierżant Tibbs i nawet Inga marzą o tym, co zrobią ze złotem. Apacz Hachita medytuje patrząc na wierzchołek drżącej skały, a Hesh-Ke patrząc na przytulających się Inge i MacKennę, pała żądzą zemsty. Tylko MacKenna zachowuje zimną krew.

O świcie bohaterowie obserwują poruszający się cień Drżącej Skały, który na moment zatrzymuje się, wskazując wąską, ciasną szczelinę, którą bohaterowie przedostają się do ukrytego kanionu ze złotem. Podczas szaleńczej jazdy w dół Hesh-ke atakuje Inge, usiłując ją zepchnąć, jednakże sama spada w przepaść. Po dostaniu się na dno kanionu wszyscy są zaskoczeni wielkością złoża (ryc. 6).

Sierżant Tibbs nerwowo pakuje do juków koni leżące na dnie kanionu bryły złota. Z tyłu podchodzą do niego Kolorado i Hachita, który zabija Sierżanta Tibbsa rzucając w niego tomahawkiem. Gdy Apacz udaje się po tomahawk, Kolorado usiłuje strzelić mu w plecy, jednakże rewolwer okazuje się

Ryc. 5. Fragment mapy pokazujący Drżącą Skałę, której cień o świcie wskazuje wejście do ukrytego kanionu. Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

Ryc. 6. Pokłady złota w ukrytym kanionie. Z lewej strony słabo widoczna postać jeźdźcy. Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

być nienabity. Hachita oświadcza Kolorado, że w nocy wyjął mu naboje i że duchy Apaczów, z którymi rozmawiał w nocy, kazały mu ich wszystkich zabić. W chwili gdy Hachita schyla się po tomahawk, Kolorado zabija go rzucając w niego nożem, który miał ukryty. Dochodzi do śmiertelnej walki między Kolorado a MacKenną. Zostaje ona chwilowo przerwana strzałami grupy Apaczów, którzy przedostali się do kanionu. Apacze szybko zjeżdżają na jego dno. Tętent ich koni wywołuje drganie skał, a potem lokalne trzęsienie ziemi. Apacze uciekają z kanionu. MacKenna i Kolorado całkowicie przerywają walkę, wraz z Ingą łapią spłoszone konie, dosiadają je i uciekają z zawałającego się kanionu. Trójka bohaterów wydostaje się przez szczelinę, na koniec unikając przygniecenia przez walącą się Drżącą Skałę. Na tle kurzu wywołanego zawałającym się kanionem ukazuje się twarz Preriowego Psa (ryc. 7).

Ryc. 7. Twarz Preriwego Psa na tle zawałającego się kanionu ze złotem. Kadr z filmu *Złoto MacKenny*, 1969, zdjęcia J. MacDonald

Uratowani Kolorado, MacKenna i Inga rozstają się. W jukach odjeżdżającego MacKenny znajdują się bryły złota, włożone tam przez Sierżanta Tibbsa.

3. Mapa jako bohater filmu

Poniżej przedstawiony jest dowód, że mapa jest głównym bohaterem filmu *Złoto MacKenny*.

Definicja 1

*Utwór literacki jest synonimem dzieła literackiego*¹².

Definicja 2

„Dzieło literackie lub utwór literacki to utwory piśmiennicze o szczególnym charakterze, odmienne od dzieł naukowych czy publicystycznych”¹³. Dzieła literackie dzielą się na rodzaje: epikę, lirykę i dramat¹⁴.

Definicja 3

*Bohater utworu jest synonimem postaci literackiej*¹⁵.

Definicja 4

Postać literacka dzieli się na główną, zwaną bohaterem utworu, uboczną i epizodyczną. Postać główna to taka, która „pozostaje w największej liczbie

¹² M. Głowiński i inni, op. cit., s. 600.

¹³ Ibidem, s. 5.

¹⁴ Ibidem, s. 8.

¹⁵ Ibidem, s. 69.

powiązań z innymi postaciami oraz bezpośrednio lub pośrednio uczestniczy we wszystkich zdarzeniach utworu”¹⁶.

Lemat 1. Bohater utworu literackiego nie musi być osobą.

Dowód: Zgodnie z definicjami 3 oraz 4 *bohater utworu* jest tożsamy z *główną postacią literacką*. W prozie występują bohaterowie nieosobowi, jak Kubaś Puchatek¹⁷, który jest pluszowym misiem. W *Szarej Wilczycy*¹⁸ lub *Władcy doliny Morskiego Oka*¹⁹ bohaterami są zwierzęta²⁰. Choć nadano im cechy osobowe, to jednak osobami nie są. Z definicji 2 wynika, że utworem literackim jest także liryka. W liryce występują bohaterowie liryczni, którzy nie są osobami. Na przykład *Rzeczka* lub *Abecadło* w znanych wierszach Juliana Tuwima²¹.

Lemat 2. Bohater utworu nie musi często występować w utworze.

Dowód: Jacek Soplica – Ksiądz Robak z *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza²² nie jest postacią, z którą się czytelnik często styka. Najwięcej uwagi poświęcono Jackowi Sopicie vel Księdzu Robakowi w księgach: *II, Zamek*, 78 wierszy na 856 czyli 9,1%; *IV, Dyplomatyka i łowy*, 198 wierszy na 1002, co daje 19,7% oraz *X, Emigracja, Jacek*, 490 wierszy na 896, czyli 54,5%. W pozostałych księgach postać Księdza Robaka pojawia się tylko epizodycznie lub w ogóle jej brak. Akcja dwóch ksiąg: *XI, Rok 1812* i *XII, Kochajmy się* toczy się już po śmierci głównego bohatera. Pomimo tego Jacek Soplica – Ksiądz Robak jest niekwestionowanym bohaterem epopei *Pan Tadeusz*.

Lemat 3. Bohater może nic nie mówić

Dowód: W dziele literackim, czyli utworze (definicja 1), jakim jest dramat Witolda Gombrowicza *Iwona, księżniczka Burgunda*²³, tytułowa postać nie wypowiada ani jednego słowa. Pomimo tego jest w centrum uwagi utworu, jest jego *bohaterem*²⁴.

¹⁶ Ibidem, s. 412. Bardzo zbliżoną definicję bohatera literackiego podaje Roman Rządowski: „bohater literacki to postać, wokół której rozgrywają się wydarzenia w utworze prozatorskim”.

¹⁷ A.A. Milne, *Kubaś Puchatek*, Książka i Wiedza, Warszawa 1990.

¹⁸ J.O. Curwood, *Szara Wilczyca*, Iskry, Warszawa 1978.

¹⁹ T. Kasprowicz, *Władca doliny Morskiego Oka*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988.

²⁰ Trzeba jednak przyznać, że autorzy nadali tym postaciom cechy osobowe.

²¹ J. Tuwim, *Poezje wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 279–280.

²² A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, w: *Dzieła Adama Mickiewicza, Tom I, Pisma Poetyczne*, wydał Tadeusz Pini, Lwów 1930, s. 168–282.

²³ W. Gombrowicz, *Iwona, księżniczka Burgunda; Ślub; Operetka; Historia*, Kraków 1994.

²⁴ M. Głowiński i inni, op. cit., s. 395.

Lemat 4. Film fabularny jest dziełem literackim

Dowód: Film, oprócz słów zawartych w scenariuszu, zawiera inne środki przekazu, jak obrazy. Scenariusz do filmu fabularnego jest utworem piśmieniem i nie jest ani utworem naukowym ani publicystycznym, zatem zgodnie z definicją 2 jest dziełem literackim. Scenariusz jak każde dzieło literackie²⁵ ma swojego bohatera. Zatem na zasadzie przechodniości, bohater scenariusza – dzieła literackiego – staje się bohaterem filmu.

Lemat 5. Mapa w filmie *Złoto MacKenny* „pozostaje w największej liczbie powiązań z innymi postaciami oraz bezpośrednio lub pośrednio uczestniczy we wszystkich zdarzeniach utworu”²⁶.

Dowód: Mapa nie jest postacią, nie jest nawet personifikowana. Nawet po jej spaleniu, gdy przestaje istnieć fizycznie i pozostaje tylko w pamięci MacKenny, wydarzenia w filmie rozgrywają się wokół niej. Informacja, jaką ona zawiera, oddziałuje na wszystkie postaci występujące w filmie. Preriowy Pies opuszcza swoje plemię, ponieważ przechowuje mapę. W jej obronie strzela do MacKenny bowiem podejrzewa, że MacKenna chce mu ją odebrać. Kolorado także poszukuje Preriewego Psa, ponieważ też chce zdobyć mapę. Zaskakuje szeryfa MacKenne, którego od śmierci ratuje mapa, gdyż ją widział i zapamiętał jej szczegóły. Mieszkańcy miasteczka Hadleyberg przybywają do kryjówki Kolorado bo sądzą, że zdobył już mapę. Mapa ratuje życie Indze, pokazując lokalizację wody na pustyni. Sierżant Tibbs zabija dwóch żołnierzy i przyłącza się do Kolorado ponieważ wie, że jest on w posiadaniu mapy. Dzięki wiadomościom uzyskanym z mapy oddział Kolorado bezpiecznie przebywa pustynią i zdąża prosto do celu, jakim jest Drżąca Skala. A gdy się już pod nią znaleźli, mapa wskazuje im, jak odszukać wejście do ukrytego kanionu ze złotem. Zatem mapa oddziałuje na najważniejsze postaci i zdarzenia filmu.

Teza: Mapa jest bohaterem filmu *Złoto MacKenny*.

Dowód: Pomimo że mapa nie jest osobą (lemat 1), rzadko pokazywana jest w filmie (lemat 2), nie wypowiada ani słowa (lemat 3), to jednak pozostaje w największym powiązaniu z innymi postaciami (lemat 5) utworu, jakim jest film (lemat 4) *Złoto MacKenny*. Co kończy dowód.

4. Dyskusja

W artykule, stosując matematyczne metody dowodzenia, wykazano, że mapa w filmie *Złoto MacKenny* pełni rolę jego bohatera. Jedyne „ale” dotyczy jednej z końcowych scen filmu, gdy na tle zawałającego się kanionu ze złotem pojawia

²⁵ Ibidem, s. 404.

²⁶ Ibidem, s. 69.

się twarz nieżyjącego Apacza Preriewego Psa (ryc. 7). Gdyby wizerunek ducha Apacza pilnującego złota, niekoniecznie Preriewego Psa, znajdował się na mapie, to wyżej przedstawiony dowód byłby jeszcze bardziej przekonujący.

Treść niniejszego artykułu wzbudzała duże negatywne emocje i ostrą krytykę ze strony osób, które ukończyły filologię polską. Oczywiście nie należy sądzić, że rzeczywiście mapa jest bohaterem filmu, a nie tylko rekwizytem. Jeżeli na skutek rozumowania dostajemy niepoprawny wynik, to takie rozumowanie należy odrzucić. Zdaniem filologów, mapa nie może być bohaterem utworu. Fałszywy – zdaniem filologów – rezultat rozumowania może mieć dwa źródła. Pierwsze: któreś z założeń było fałszywe. Bowiem zgodnie z zasadami logiki, z prawdziwych założeń nie może wynikać fałszywa teza²⁷. Natomiast z fałszywych założeń może wynikać zarówno prawdziwa, jak i nieprawdziwa teza. Drugą możliwością jest to, że przyjęta metodyka jest błędna. Czy zatem nie można matematycznych metod zastosować do problemów teorii literatury? W moim przekonaniu można. Możliwość, innego, ale matematycznego podejścia sugeruje pojęcie *dzieła literackiego*. W objaśnieniu tego pojęcia czytamy: „Granice między dziedziną dzieła literackiego a innymi typami przekazów słownych są płynne, rozmaicie określane w różnych czasach, niekiedy w ogóle nie wytyczalne”²⁸. Pojęcie *dzieła literackiego* nie jest jednoznacznie zdefiniowane, jest rozmyte. Zatem do opisu teorii literatury nie należy stosować klasycznej teorii zbiorów²⁹, tylko wprowadzoną w 1965 r. przez Lotfi Askera Zadeha teorię zbiorów rozmytych (fuzzy sets)³⁰. W tej teorii nie ma dwuwartościowej przynależności do zbioru – przynależy albo nie przynależy. Każdy element może przynależeć do każdego zbioru w jakiejś części. W szczególności, wyróżniony element może przynależeć do wielu zbiorów. W tej teorii nie będzie problemu z określeniem przynależności danego dzieła literackiego do jego typu lub gatunku. Bowiem „zbiory rozmyte są szczególnie użyteczne do reprezentacji pojęć o niesprecyzowanych granicach”³¹.

Literatura

Curwood J.O., 1978, *Szara wilczyca*, Iskry, Warszawa.

Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 2000, *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wyd. trzecie poszerzone i poprawione, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.

²⁷ K. Kuratowski, *Wstęp do teorii mnogości i topologii*, Warszawa 1975, s. 17.

²⁸ M. Głowiński i inni, op. cit., s. 116.

²⁹ K. Kuratowski, op. cit., passim.

³⁰ L.A. Zadeh, *Fuzzy sets*, „Information and Control”, vol. 8, 1965, s. 338–353.

³¹ R.R. Yager, D.P. Filev, *Podstawy modelowania...*, s. 16.

- Głowiński M., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1972, *Zarys teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Gombrowicz W., 1994, *Iwona, księżniczka Burgunda; Ślub; Operetka; Historia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Hendrykowski M., 1994, *Słownik terminów filmowych*, Ars Nova, Poznań.
- Kasprowicz T., 1988, *Władca doliny Morskiego Oka*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Kuratowski K., 1975, *Wstęp do teorii mnogości i topologii*, PWN, Warszawa.
- May K., 1990, *Skarb w Srebrnym Jeziorze*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Milne A.A., 1990, *Kubuś Puchatek*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Stevenson, R.L., 1988, *Wyspa skarbów*, Iskry, Warszawa.
- Tuwim J., 1977, *Poezje wybrane*, Czytelnik, Warszawa.
- Yager R.R., Filev D.P., 1995, *Podstawy modelowania i sterowania rozmytego*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa.
- Zadeh L.A., 1965, *Fuzzy sets*, "Information and Control", vol. 8, s. 338–353.

Filmy (podany jest tytuł, reżyser, wytwórnia filmowa, kraj, rok produkcji)

- Skarb w Srebrnym Jeziorze*, H. Reinl, Rialto Film Preben Philipsen & Jadran Film, Jugosławia/RFN, 1962.
- Wyspa skarbów*, Ch. Franklin, Fox Film Corporation, USA, 1918.
- Wyspa skarbów*, M. Tourneur, Paramount, USA, 1920.
- Wyspa skarbów*, V. Fleming, Metro-Goldwyn-Mayer, USA, 1934.
- Wyspa skarbów*, S. Barron, Kindle Entertainment / MNG Films / Parallel Film Productions, Irlandia/Wielka Brytania, 2012
- Złoto MacKenny*, L. Thomson, Columbia, USA, 1969.

The map as a protagonist in the movie *Mackenna's Gold*

Leszek Opyrchal

Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie

ORCID: 0000-0001-7585-843X

E-mail: leszek.opyrchal@wat.edu.pl

Summary: The aim of this article is to demonstrate that, with the use of reasoning typical of science, it can be proved that a map is a protagonist in the movie *Mackenna's Gold*. This is a 1969 American Western directed by J. Lee Thompson. The ensemble cast features such movie stars as Gregory Peck, Omar Sharif and Telly Savalas. The plot of the film revolves around a map leading to the location of hidden gold – the legendary Apache treasure. The map has a significant impact on the fate of the protagonists. The information contained in it saves their lives in the desert by pinpointing the location of a water tank. The clues on the map guide them through the wilderness of America's Southwest and eventually show a hidden entrance to a valley with gold.

Methods of proof applied in the set theory were used to demonstrate that the map is the protagonist of *Mackenna's Gold*. Generally accepted definitions of the following terms were used: literary work, protagonist of a literary work, literary character, and the following lemmas were applied: 1. A protagonist of a literary work does not need to be a person, 2. The protagonist does not have to appear frequently in the work, 3. The protagonist does not have to speak, 4. A feature-length film is a literary work, 5. The map in *Mackenna's Gold* "remains in the greatest number of connections with other characters and directly or indirectly participates in all the events of the work". As a result, it can be concluded that the map is the protagonist of *Mackenna's Gold*.

Keywords: Map, the movie *MacKenna's Gold*, the hero of a literary work
